

A KISEBBSÉGI JOGOK ALAKULÁSA TÖRÖKORSZÁGBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A LAUSANNE-I SZERZŐDÉS RENDELKEZÉSEIRE

SÍSKA Katalin
egyetemi docens (DE ÁJK)

1. Bevezetés

Amikor 1923. július 24-én a svájci Lausanne-ban a szerződő felek aláírták a Törökország függetlenségét szavatoló békeokmányt, az ország a legszörnyűbb pusztítás képét mutatta. A törökök 10 éven át egyhuzamban hadban álltak. Rettenetes embervesztéseket szenvedtek el a balkáni háborúban, az első világháborúban, majd a függetlenségi háború során. 1918-ban, az Ottomán Birodalom összeomlása előtt (1922) területeinek 75%-át, 1878-ban lakosságának 85%-át elvesztette.¹ Egész vidékek nép-telenedtek el, a lakosság, ahol megmaradt, mély nyomorba süllyedt, romok borítottak hatalmas területeket.

Anatólia demográfiai helyzetén nemcsak a lakosság pusztulása, hanem az el- és bevándorlás is jelentős mértékben változtatott. Már az 1878-as orosz-török háború, majd az 1912-13-as balkáni háborúk következtében több százezer török muszlim menekült érkezett az országba. Az első világháború alatt még több örmény hagyta el Anatóliát, s vándorolt ki főleg Szovjet-Oroszországba, Franciaországba és az Egyesült Államokba. Példájukat követte nagyszámú nyugat-anatóliai görög is.²

A lausanne-i békeszerződés értelmében a görög lakosság maradéka, mintegy 900 ezer ember távozott az országból a megközelítőleg 400 ezer görögországi török muszlimmal való lakosságcsere keretében.

Erik Zürcher, a török történelem kiváló holland kutatója szerint a demográfiai változások azt jelentették, hogy Törökország 1923-ban kulturális szempontból is teljesen eltérő képet mutatott, mint 1913-ban. A nagy keresztény népcsoportokat lényegében felszámolták, az örmény közösség mintegy 65 ezresre zsugorodott, az eredetileg két-

¹ Virginia AKSAN: Ottoman to Turk: Continuity and Change. *International Journal*, 61. k., 1., Turkey: *Myths and Realities*. 2005/2006 Tél, 19–38. http://www.jstor.org/stable/40204127?seq=1#page_scan_tab_contents

² FLEISCH István: *A Török Köztársaság története*. Budapest, Corvina, 2007. 14–16.

millió lélekszámú görögségből pedig 120 ezer ember maradt. A háborúk előtt Anatóliában a muszlimok arányszáma 80%-os volt és ez most 98%-ra nőtt. Csak törökül és kurdul beszélő két nagy nyelvi csoport maradt olyan kisebb nyelvi közösségek mellett, mint amilyen a görög, az örmény, a szíriai beszélő keresztények, a spanyolul, azaz a ladino nyelvet beszélő zsidók, a cserkeszek, a lázok és az arabok, valamint a Balkánról betelepültek, köztük sok bosnyák.³

A békeszerződést, mely az 1920-as sevres-i békeszerződés revíziójának tekinthető, egyrészt a brit birodalom, Franciaország, Olaszország, Japán, Görögország, Románia, a Szerb Királyság, Horvátország és Szlovénia, másrészt Törökország kötötte meg. Török oldalról a tárgyalásokat Ismet İnönü a későbbi török miniszterelnök (1920-23) vezette. Az új szerződés értelmében Törökország⁴ megtarthatta Anatóliát a kurd és örmény területekkel együtt (korábban mindkét nemzetnek függetlenséget ígérték a nyugati hatalmak), ellenőrzése alá vehette a Boszporuszt és a nyugati hatalmak fegyveres erőinek ki kellett vonulnia az ország területéről. Törökország elveszítette Irakot, Szíriát és Ciprust, megtarthatta viszont Kelet-Trákiát, Isztambul és Szmírnát. Eltörölték a kapitulációkat (a nyugati hatalmak számára kereskedelmi és egyéb előjogokat biztosító szerződéseket) és egyezmény született Görögországgal a lakosság-cseréről, aminek következtében néhány hónappal később szinte az összes görög lakos elhagyta Anatóliát.⁵ A békeszerződést több kritika is érte, elsősorban Anglia és az Egyesült Államok részéről. George Curzon brit külügyminiszter azon a véleményen volt, hogy a lausanne-i szerződés egy olyan rossz kisebbségpolitikai megoldást hozott létre, amely miatt a világnak a következő 100 évben súlyos jóvátételt kell fizetnie.⁶

A történészek egy része⁷ viszont emberi jogi szempontból védelmébe vette a szerződést.

Jelen tanulmányomban a lausanne-i békeszerződés⁸ kisebbségeket érintő rendelkezéseit (39–45. cikkely) és annak interpretációját vizsgálom, törekedve arra, hogy a rendelkezés néhány kulcsfogalmát az ottomán és a török jogfejlődés viszonylatában mutassam be, mert véleményem szerint e kettő erőltetett szétválasztása, különösen 1922-1923 eseményeinek vizsgálata során téves következtetések levonásához vezethet.

Amikor a Nemzetek Szövetsége az I. világháborút követően megalakult, egy három fogalomrendszerben definiálták a kisebbségeket: faji, nyelvi és vallási szempontok szerint. Azok a kisebbségek, akik a három kategória egyikébe besorolhatóak lettek, nem csupán egyenlő jogokat kaptak a többséggel, hanem olyan nemzetközi jog által

³ Erik ZÜRCHER: *Turkey: A Modern History*. IB Tauris, 2004. 23.

⁴ 1922. november 1. előtt Oszmán Birodalom, majd kalifátus, 1923. október 27. után Török Köztársaság.

⁵ Norman NAIMARK: *Fires of Hatred, Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*. Harvard University Press, 2002. 17–57.

⁶ Keith JEFFREY – Alan SHARP: Secret Intelligence at Lausanne, Lord Curzon and the Use of Secret Intelligence at the Lausanne Conference 1922-23. *The Turkish Yearbook*, 23. k., 1993. 79–87., <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/683/8689.pdf>

⁷ Basik Oran, Mesut Yegen, Marios Adamides.

⁸ Marios ADAMIDES: *Treaty of Peace with Turkey signed at Lausanne July 24, 1923*. Amazon Digital Services LLC., 2014.; <http://www.mfa.gov.tr/lausanne-peace-treaty.en.mfa>

védett és garantált további jogokat is, melyek nem vonatkoztak a többségre (pl. saját iskoláik megépítése, vagy saját nyelvhasználat).⁹

Ennek ellenére a török delegáció Lausanne-ban nem fogadta el ezt a három kritériumot, és csak a nem muszlimokat ismerte el kisebbséget alkotó csoportnak az ország területén,¹⁰ mely álláspontot az aláíró felek elfogadták. Azóta Törökország ragaszkodik ennek a definíciónak a használatához és folyamatosan hivatkozik a lausanne-i békeszerződésre az általa megkötött nemzetközi egyezményekben az alábbi, Török Külügyminisztérium által kibocsátott záradék formájában: „A Török Köztársaság fenntartja magának a jogot, hogy a jelen megállapodás rendelkezéseit a Török Alkotmány vonatkozó rendelkezéseivel és a lausanne-i szerződés és annak mellékleteivel összhangban hajtsa vége.”¹¹ Az 1982. évi alkotmány 90/5 cikkelye¹² szerint pedig: „A nemzetközi egyezmények a törvény erejével lépnek életbe. Nem fordulhat senki alkotmánybíróshoz ezen egyezmények ellen azon az alapon, hogy azok alkotmányellenesek....” Tartalmukra vonatkozó vita esetén a nemzetközi jog szabályai irányadók. Ezek alapján a lausanne-i békeszerződés ugyanolyan jogi erővel bír Törökországban, mint az alkotmány.

A vizsgálatom kiindulópontját tehát a következő gondolatok adják: Törökország egy nagyon keskeny definíciót alkalmaz a kisebbségek fogalmának meghatározására, emellett a későbbi emberi jogi egyezményekben kifejezésre juttatott jogok alkalmazhatóságát a végrehajtás során a lausanne-i szerződésre hivatkozással tovább korlátozhatja. A hivatalos török kisebbségpolitikát, úgy tűnik, az 1920-as és 30-as évek politikája határozza meg, elavult, és nincs összhangban a 21. század követelményeivel. De vajon ez pusztán a '20-as '30-as évek politikája, vagy mélyebb gyökerei és hagyománya van az ottomán/török történelemben? Lausanne-ban a török diplomáciát a bölcs előrelátás, vagy a ravasz trükközés szándéka vezette?

2. Az I. világháborút követő kisebbségpolitika eredményei és „a török megoldás”

Az első kisebbségi szerződés az 1919. június 28. napján Versailles-ban aláírt Lengyel Kisebbségi Egyezmény¹³ volt, mely mintaként szolgált a későbbi hasonló jellegű megállapodásokhoz.

⁹ Ulrike BARTEN: *Minorities, Minority Rights and Internal Self-Determination*. Odense, Springer, 2015. 28–34.

¹⁰ A lausanne-i konferencia közben Sir Horace Rumbold, aki a Kisebbségek Albizottság vezetője volt, végül beleegyezett a török delegáció kérésébe, mely a kisebbségi jogokat a nem muszlimoknak biztosította volna azzal, hogy más kategóriák számára szélesebb referenciákat biztosít. Az 1923. december 23. napján tartott ülésén Sir Horace Rumbold azt állította, hogy ha Törökország beleegyezik abba, hogy az új 2. cikkely 1. bekezdésében (későbbi 38. cikkely 1. és 2. bekezdése) ‘Törökország lakosai’ kerüljön feltüntetésre kisebbségek helyett ez esetben beleegyeznek a nem muszlim terminus használatába.

¹¹ Zehra F. Kabasakal ARAT (szerk.): *Human Rights in Turkey*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2001. 38.

¹² A török alkotmány angol nyelven ld. https://global.tbmm.gov.tr/docs/constitution_en.pdf

¹³ Az egyezmény szövege elérhető: <http://ungarisches-institut.de/dokumente/pdf/19190628-3.pdf>

Az I. világháború után életbe léptetett kisebbségvédelmi rendelkezésekről általában elmondható, hogy egyik legfontosabb előrelépésük a faji, nyelvi és vallási kritériumok alkalmazása volt a kisebbségek definiálásában. Ez gyakorlattá vált a háború után a Szövetséges és Társult hatalmak (USA, Nagy Britannia, Franciaország, Olaszország, Japán), néhány legyőzött ország (Ausztria, Magyarország, Bulgária, Ottomán Birodalom) néhány területét kiterjesztő győztes ország (Románia, Görögország) és néhány a háború után megalakult ország (Lengyelország, Szerb-Horvát-Szlovén Állam, Csehszlovákia) körében.

Az I. világháborút követő kisebbségvédelmi egyezmények másik előrelépése az volt, hogy a nemzetiségi, nyelvi és vallási kisebbségeknek biztosított jogok nemzetközi jogi garanciákkal lettek ellátva.

A lausanne-i szerződésről és a török megoldásról elmondható, hogy az első jellemző tekintetében a lengyel egyezmény 2. cikkelyének „*faji, nyelvi és vallási kisebbségek*” kitételét „*nem muszlimmal*” helyettesítették. A nem vallási alapú kisebbségdefiniációt vallási kritériummá csökkentették. Ezt a relatív sikert többen, köztük Dogan Gürpınar török történész azzal magyarázza, hogy a Török Függetlenségi Háború győztes, magasan kvalifikált elit diplomatákból álló küldöttsége kiváló tárgyalási pozícióban volt. A nemzetközi garanciák tekintetében pedig a lengyel egyezmény 12/1 cikkelyében kimondottakat vették át, mely a lausanne-i szerződés alábbi 44/1 cikkelyében került rögzítésre: „*Törökország magára nézve elfogadja, hogy amennyiben bármelyik cikkely érinti a nem muszlim kisebbségek helyzetét Törökországban, akkor a rendelkezések nemzetközi jogi kötelezettségeket írnak elő és a Nemzetek Szövetsége fogja garantálni a betartásukat.*”¹⁴ Bár a Nemzetek Szövetsége ma már nem létezik, az egyezmény és a kisebbségi jogi kérdések még mindig nemzetközi felelősséget rónak Törökországra, mely felelősségi szabályok a nemzeti joguk részét képezi (340. számú törvény).¹⁵

Ugyan a lausanne-i szerződés¹⁶ kisebbség-definíciója kizárólag a nem muszlimokat fedli le, de a III. Rész szövege, mely Törökországra fogalmaz meg kötelezettségeket, rendelkezéseiben nem csak a nem muszlimoknak biztosít jogokat.

Baskin Oran¹⁷ nemzetközi kapcsolatokat kutató professzor szerint a kisebbségek lausanne-i szerződésben megszólított csoportjai 4 kategóriába sorolhatók:

1. *A Török Köztársaság nem muszlim állampolgárai*: e csoport tagjai a muszlimokkal azonos polgári és politikai jogokat élveztek (39. cikkely 1. bekezdés), valamint megillette őket a helyváltoztatási jog és a migrációs jog (38. cikkely 3. bekezdés). Jogukban állt saját költségeikre bármilyen jótékonyági, egyházi, szociális intézményt, vagy bármilyen iskolát, oktatási célú intézményt alapítani, irányítani, ellenőrizni azzal, hogy saját nyelvüket, vagy vallásukat

¹⁴ BUZA László: *A kisebbségek jogi helyzete*. Magyar Tudományos Akadémia, 1930. http://mtdportal.extra.hu/books/buza_laszlo_a_kisebbségek_jogi_helyzete.pdf

¹⁵ Doris WILKINSON: Rethinking the Concept of Minority: A Task for Social Scientists and Practitioners. *Journal of Sociology and Social Welfare*, 26.k., 1. 2000/március, 115–132., <http://scholarworks.wmich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2630&context=jssw>

¹⁶ http://www.mfa.gov.tr/lausanne-peace-treaty-part-i_-_political-clauses.en.mfa

¹⁷ Baskin ORAN (szerk.): *Turkish Foreign Policy: 1919-2006*. University of Utah Press, 2011. 348.

szabadon gyakorolják (40. cikkely). Azokban a városokban és kerületekben, ahol a török állampolgárok jelentős hányada a nem muszlim kisebbségekhez tartozott, biztosítani kellett egy méltányos részt az önkormányzati vagy egyéb kormányzati költségvetésből az oktatás anyanyelven történő megvalósításához (41. cikkely 1. és 2. bekezdés). Az államnak tiszteletben kellett tartania a nem muszlim kisebbségek családra és személyre vonatkozó hagyományait és szokásait (42. cikkely 1. bekezdés). Ezeket a kisebbségeket nem lehetett arra kényszeríteni, hogy olyat tegyenek, mely a szabad vallásgyakorlásukban, vagy hitük szabályainak megtartásában megsértette volna őket, emellett nem voltak munkavégzésre kényszeríthetők a hivatalos heti pihenőnapjukon (43. cikkely). Az említett jogok emellett sohasem kerültek úgy említésre, hogy azokat az egyezményben említett másik három csoportra vonatkozóan ne tartanák (43. cikkely).

2. Azok az állampolgárok, akik nem török anyanyelvűek. Az így említésre került csoport tagjainak az egyezmény értelmében megfelelő lehetőséget kellett biztosítani arra, hogy bíróság előtt saját nyelvüket szóban, szabadon használhassák (39. cikkely 5. bekezdés). A számukra biztosított jogok a 3. és 4. csoportba tartozók jogai között is fellelhetőek voltak.
3. *Minden állampolgár.* A 39. cikkely 3. bekezdése világosan meghatározza, hogy hit és felekezetbeli különbségek miatt senkit nem lehet diszkriminálni, és a 39. cikkely 4. bekezdése szerint minden állampolgár számára biztosítani kell a szabad nyelvhasználatot akár magán, akár kereskedelmi viszonyokban. *A minden állampolgár számára biztosított jogok* magukban foglalják a 4. csoport számára biztosított jogokat.
4. *Minden lakos.* Minden lakos számára egyenlő mértékben kell biztosítani az élethez és szabadsághoz való jogot származásra, nemzetiségre, nyelvre, fajra és vallásra tekintet nélkül (38. cikkely 1. bekezdés). Emellett az egyezmény felruházta őket vallási és lelkiismereti szabadsággal (38. cikkely 2. bekezdés), valamint vallási és felekezeti hovatartozástól függetlenül mindenki számára törvény előtti egyenlőséget biztosított (39. cikkely 2. bekezdés).

A lausanne-i szerződés alaptörvénnyel egyenlő hatállyal minden egyes csoport számára különböző jogokat biztosított, melyekkel törvény, rendelet, intézkedés nem lehetett ellentétes tartalmú (37. cikkely). Ezen jogok közül a nem muszlimok két módon is privilegizáltak voltak. Először is több nevesített joguk volt a többi csoporthoz képest. Másodsor – ahogy a 44. cikkely 1. bekezdése mutatja – jogaik és privilégiumaik nemzetközi jogi védelem alatt álltak. Emellett a „*minden török állampolgár*” és „*a mindenki, aki Törökországban lakik*” kitételek a III. részben, valamint a dokumentum átfogó jellege a lausanne-i békeszerződést nem szimpla kisebbségi jogi egyezménnyé, hanem egyesek szerint emberi jogi egyezménnyé tették (21 évvel a *terminus* nemzetközi jogba történő hivatalos bevezetése előtt).

A 39. cikkely nyelvi rendelkezése – mely ma is aktuális a Törökországban élő kurd állampolgárok vonatkozásában – különleges figyelmet érdemel. Az 5. bekezdés a következőképpen szól: „*Nem korlátozható egyetlen török állampolgár szabad nyelvhasználata*

sem magán viszonyokban, sem a kereskedelemben, sem a vallásgyakorlás során, sem a sajtó vagy egyéb természetű közzététel során, sem a nyilvános gyűléseken.”

Ennek a klauzulának az interpretációját 3 ponton emelhetjük ki: Először is minden török állampolgár számára garantálni kell a választása szerint bármilyen nyelv szabad használatát, magán- és közsférában egyaránt, kivéve a hivatalos ügyintézés során és az állami hivatalokban. A 39. cikkelyt a török delegáció dolgozta ki az egyezményben. Meg kell jegyezni, hogy a 39. cikkelyben foglalt 2 klauzula kivételével a muszlim, nem török anyanyelvű állampolgároknak nem biztosítottak pozitív jogokat, illetve ezek a békeszerződésben elismert jogok nem tartoztak nemzetközi jogi biztosítékok védelme alá. Ezek a jogok a török nemzeti igazságszolgáltatás bírói védelme alá tartoztak.

3. A nem muszlim identitás eredete

A nem muszlimok kisebbségfogalom megértéséhez a *millet* rendszer 15. századtól érvényben lévő hagyományainak megismerése nyújthat segítséget.

A rendszer egyik alapelve, a Korán egyik fő hittétele, a vallás szabad gyakorlása volt.¹⁸ Az iszlám jog szerint a keresztények és a zsidók szent könyvek népei. Az iszlám pedig az állam és az adott csoport közötti megállapodás alapján (melynek során az állam integritását elismerik) védelmet biztosít a nem muszlim lakosoknak.¹⁹

A *millet* arab eredetű szó, melyet legtöbbször nemzetként használtak angol fordításban. A fogalmat kezdetben bármilyen népcsoportra alkalmazták. Az ottomán történetírók azonban elkezdték a kifejezést a nem muszlim közösségekre használni. Ennek az volt az oka, hogy az ottomán közigazgatás két kritérium alapján osztotta fel a birodalom alattvalóit: területi és vallási alapon. Az emberek az állam szemében nem nyelvi, vagy etnikai szempontok alapján lettek megkülönböztetve, hanem vallási alapon.²⁰ Kezdetben a *millet* vallási, nyelvi, közösségi, nemzetiségi és családi alapon épült fel, az ottomán időkben azonban kizárólag vallási alapon, a család hegemoniáját, a család és a közösség fúzióját hirdetve. Amíg az egységes hit, a vallás univerzalitása az egységet, az identitás forrását biztosította, addig a nyelvi, etnikai különbözőségek a megosztottságot erősítették egy *milleten* belül és a nem muszlim emberek körében.²¹ Az Ottomán Birodalomban a rendszer felépítése szerint a *millet* vallási vezetője, legyen szó pátriárkáról, vagy rabbiról, hasonlóan egy politikai vezetőhöz, a közösséget volt hivatott az állam előtt képviselni. A *millet* rendszer ugyanakkor nem jelentette az egyes *millet*ek, népcsoportok szegregációját, békésen éltek egymás mellett saját hagyományaikkal,

¹⁸ Fatih ÖZTÜRK: *Ottoman and Turkish Law*. Istanbul Universe LLC, Bloomington, 2013. 35.

¹⁹ Shad Saleem FARUQI: *Constitutional Law, the Rule of Law, and Systems of Government in Islam*. <http://www.scribd.com/doc/7929528/Constitutional-Law-in-Islam#scribd>

²⁰ Ali KAZANCIGIL – Ergun ÖZBUDUN: *Ataturk: Founder of a Modern State*. London, Hurst and Co. 1994. 199.

²¹ Kemal KARPAT: *Millets and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era*. In: Kemal KARPAT: *Studies on Ottoman Social and Political History. Selected Articles and Essays*. Leiden, Brill, 2002. 611–647.

diszciplináikkal, rangjukkal, ceremoniális rendjükkel, mindezt természetesen a legfőbb uralkodóval és az állam integritásával szemben támasztott abszolút lojalitással.²²

A *millet* rendszer a *Dhimmah* hagyományain alapult, mely a kisebbségek (vallási) köz- és magánjogi szabályait szabályozta az iszlám által meghódított területeken belül. A *millet* rendszer megengedte az egy adott *milleten* belül a tagozódást, a különböző sajátosságok megtartását. Toleranciájára példa többek között az, hogy amíg az iszlám területeken a monofizita templomok a mai napig állnak, a nyugati keresztény államok felszámolták azokat. A nem muszlim közösségek *milletjei* saját szervezetükön belül öngazgatási joggal voltak felruházva, saját hierarchiával rendelkező testületként tekintettek rájuk, akik saját intézményeket működtethettek. Az ottomán időkben több olyan magas rangú állami vezető (vezírek, nagyvezírek) került ki a köreiből, akik pozíciójukat tekintve török nemzetiségűeket előztek meg. Olyan rendszer volt, mely megalapította a birodalomban a vallások békés együttélését.²³ Ez természetesen nem kibékítést jelentett. Nem jelentette azt sem, hogy a három vallást egyenlőnek tekintették volna a vallások hierarchiájában. Elképzelésük szerint minden muszlim, legyen bármilyen nemzetiséghez, vagy szektához tartozó személy az egy iszlám nemzethez tartozónak minősült (Ümmet) és a populáció első osztályú tagjának számított (*millet-i hakime*). A nem muszlim alattvalók, mint másodosztályú polgárok különböző szeparált *millet*ekbe tömörültek vallási és felekezeti hovatartozás alapján (pl. görög ortodox, örmény, protestáns, katolikus, zsidó). Ideológiailag a birodalom felbomlásának elkerülése érdekében jártak el így.²⁴

A *millet* rendszer bevezetése 1454-hez, Konstantinápoly elfoglalásához és II. Mehmet szultán (1432–1481) uralkodásához köthető. A gyakorlatban korábban is alkalmazták a rendszer elveit, de szultáni dekrétumban ekkor hirdették ki hivatalosan.²⁵

Az ottomán időkben, bármennyire megosztottnak tűnt a birodalom etnikai és vallási képe, mégis messze volt attól a káosztól, ami napjaink modern Törökországát jellemzi. Ennek véleményem szerint a később központilag elrendelt szekularizáció is oka lehet, hiszen amíg az identitást az egységes hit, az univerzális biztosította, addig könnyebben fenntartható volt az egység, mint amikor ennek megszűntekor az etnikai, nyelvi megosztottságra toldott el a hangsúly. Amíg a vallás jelentette az identitás fő forrását a birodalomban, a tolerancia kimagasló volt. II. Bajazid uralkodása (1481–1512) alatt például hajókat küldtek Spanyolországba a vallásuk miatt üldözött zsidók megmentésére.²⁶ Emellett a nem muszlimok a kötelező katonai szolgálat alól is felmentést kaphattak a *jizyah* nevű adó megfizetésével, melynek lehetőségével éppen a békés együttélés

²² Niyazi BERKES: *The Development of Secularism in Turkey*. New York, Routledge, 1998. 11–12.

²³ Fatih ÖZTÜRK: *Ottoman and Turkish Law, The Ottoman Millet System*. Güneýdoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 2010. 71–86. http://www.jstor.org/stable/761944?seq=1#page_scan_tab_contents

²⁴ Abdullahi AN-NA'IM: Religious Minorities under Islamic Law and the Limits of Cultural Relativism. *Human Rights Quarterly*, 9. k.,1. (Feb., 1987) 1–18.

²⁵ Gibb BOWEN – Harold BOWEN: *Islamic Society and the West*. Oxford, Oxford University Press, 1957. 1. k, 2. r., 214.

²⁶ Bernard LEWIS: *Cultures in Conflict: Christians, Muslims, and Jews in the Age of Discovery*. Oxford, Oxford University Press, 1995. 50–51.

jegyében sok nem muszlim nem élt.²⁷ A zsidók és keresztények pedig vallási és személyek joga körébe tartozó kérdésekben (családjog, örökjog) kikerültek a birodalmi bírászkodás alól és volt választási lehetőségük saját egyházi bíróságaihoz, vagy *sharia* bírósághoz fordulni, ahol az iszlám joga szerint jártak el vele szemben (és erre is akadt bőven példa a válási szándékozó katolikusok körében).²⁸

Az 1839-es *Tanzimat* (reform) Nyilatkozattal és az 1856-ban kiadott *Islahat Fermanival* (reform rendelet) a *millet* rendszer alakulása újabb fordulatot vett. Az 1839-es nyilatkozat értelmében a törvény előtt a muszlimok és a nem muszlimok egyenlőek (még az adózás és a katonai szolgálat vonatkozásában is). Úgy tűnt, hogy a francia Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata hatással volt a nyilatkozatra, és az ottomán jog elkezdte követni az európai lépéseket. Az 1856-os reformok pedig több nevesített jogot biztosítottak a nem muszlimok, mint a muszlimok számára (pl. adó megfizetése fejében mentesülhettek az 5 éves kötelező katonai szolgálat alól, iskolát létesíthettek). Emellett megpróbálták megreformálni a *millet* rendszert és szekularizálni az államot.²⁹ Az 1876-os alkotmánnyal (*Kanuni Esasi*) pedig az „iszlám nemzete” megszűnt, helyébe az ottomán nemzet/ottomán identitás lépett. Az alkotmány 7. cikkelye értelmében a birodalom minden alattvalója vallására tekintet nélkül ottomán, mely státusz megszerzését és elvesztését törvény szabályozza.³⁰

Ezek a reformok már megteremtették az alapjait egy szekuláris köztársaságnak. Érdekes, hogy 1879-ben az ottomán állam már elfogadott egy törvényt, melynek értelmében az állami bírászkodást az egységes bírósági eljárás kialakítása érdekében kiterjesztették volna a nem muszlimokra, de ez olyan erős ellenállásba ütközött (templomok 3 hónapra bezártak, pátriárkák lemondtak), hogy az állam 1890-ben hatályon kívül helyezte.

A Köztársaság megalakításával 1923-ban a *millet* rendszert eltörölték és egy egységes szekuláris nemzetállamot hoztak létre.

4. Az ottomán/török identitás

Ahhoz, hogy a kisebbségek helyzetét megértsük, definiálnunk kell a „többséget” képezők fogalmát. Az Ottomán Birodalom több al-identitást (köztük török, kurd, grúz, abház, örmény, albán, görög, zsidó) foglalt magába. Az állam valamennyiüket elismerte, de egyik sem fedte le maradéktalanul az ottomán szub-identitást.

²⁷ Ilber ORTAYLI: *Discovering the Ottomans*. Cambridge, Cambridge University Press, 2010. 65.

²⁸ ROSSITSA GRADEVA: Orthodox Christians in the Kadi Courts: The Practice of the Sofia Sheriat Court, Seventeenth Century. *Islamic Law and Society*, 4. k., 1. (1997) 37–69. http://www.jstor.org/stable/3399240?seq=1#page_scan_tab_contents

²⁹ Malcolm EVANS: *Religious Liberty and International Law in Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 1997. 67.

³⁰ Nawaf SALAM: *Civil Society in the Arab World. The Historical and Political Dimensions*. Islamic Legal Studies Program, Harvard Law School. 2002. <http://ilsp.law.harvard.edu/wp-content/uploads/2014/08/salam.pdf>

Az ottomán³¹ birodalom³² megnevezése kezdetben az „*oszmán eli*”, azaz „*oszmán ország*” volt. Ez nem volt egységes fogalom. Az oszmán-család kiemelkedésének első szakaszában az I. Oszmán vezette törzset jelentette, később, miután az oszmán állam területiáisan megszilárdult, azoknak a személyeknek az összességét, akik az Oszmán-dinasztia követői, vagy alattvalói lettek (ők voltak az *oszmánlik*), illetve azt a területet, ahol az *oszmánlik* közössége élt. Az *oszmán eli* kifejezés tehát politikai, területi, személyi és intézményi jegyeket egyaránt magán viselt.³³ Ezt egészítette ki egy vallási komponens: történelmi és geopolitikai okokból az Oszmán-ház és híveinek többsége az iszlám vallást követte, de ez az állam politikáját nem befolyásolta az első évszázadban.³⁴ Az *oszmán eli*³⁵ politikai fogalomként tartalmazott egy halvány muszlim elkötelezettséget, de etnikailag semmiféle megkülönböztetést nem jelölt. Bármelyik görögből, vagy egyéb jövevényből könnyedén lehetett jó *oszmánli*, vagyis az Oszmán-ház követője, s ehhez egy ideig még az iszlám vallást sem kellett feltétlenül felvennie.³⁶

Mindez jól megfért azzal, hogy hosszú időn keresztül mind a dinasztia, mind az állam lakosságának nagy része etnikailag és kulturálisan mindenekelőtt töröknek tekintette magát. Mindazok a tudati elemek, amelyek az ún. gentilis struktúrákat³⁷ jelzik (a közösség hite, a nyelv, a jogi és kulturális hagyományok közössége stb.) az Oszmán-dinasztia országában még a 15. században is elevenen éltek. Az uguz eredet sohasem merült feledésbe, jöllehet a 15. században már inkább muszlim fogalmakkal írták le az oszmán állam születését és hódító háborúit. Az átmenetet tükrözi, hogy hol türköknek, hol hitharcosoknak (*gáziknak*) írják le az államalapítók első nemzedékét.³⁸ A kereszties háborúk forrásanyagában 1190-ben jelent meg a *Turkia* elnevezés Kis-Ázsiára vonatkozóan. A hagyományok szívós továbbélésén túl ebben a tudatos, dinasztikus politika nyomai is felismerhetők. Az Oszmán-ház ugyanis az Anatóliáért vívott harcában azzal próbálta a maga oldalára vonni az ottani, felszínes iszlamizált törökséget, hogy erőteljesen propagálta török származását és identitását. Ennek nyomán támadt fel újra az érdeklődés a dinasztia török múltja iránt, s ennek volt köszönhető az az oguz-török

³¹ Ertogrul utóda, az iszlám harmadik kalifájának a nevét viselő Oszmán, a „Győzedelmes” (ur. 1288–1326) az Oszmán-dinasztia megalapítója. Az ő uralkodásától kezdve nevezik a törököket oszmán-törököknek (*oszmanli*), az országot pedig Oszmán (Ottomán) Birodalomnak. Az országalapító I. Oszmánt népe szentként tiszteli és brusszai sírja még ma is zarándokhely. Az ottomán szó az oszmán arab változatából ered (*utmán*) és oszmán törököt jelent.

³² Rebecca STEFOFF: *Monarchy. Political Systems of the World*. Marshall Cavendish, 2007. 49.

³³ Rudi Paul LINDNER: *Nomads and Ottomans in Medieval Anotolia*. Bloomington, 1983. 1–50.

³⁴ BRAUDE Benjamin – LEWIS Bernard: *Christians and Jews in the Ottoman Empire*. Holmes & Meier Publishers, 1982. 55–67.

³⁵ Az *eli* szó jelentése hatalomszervezet, elkülönült közhatalom, és ebből alakult ki a nomádoknál az ország, birodalom jelentés. In: FODOR Pál: *A szultán és az aranyalma*. Budapest, Balassi, 2001. 27.

³⁶ FODOR Pál: Török és oszmán: az oszmán rabszolga-elit azonosságadatáról. *Történelmi Szemle*, 37., 1995/4. 367–383.

³⁷ VÁSÁRY István: *Nép és ország a türköknél*. In: TÖKEI Ferenc (szerk.): *Nomád társadalmak és társadalomalakultok (Tanulmányok)*. Budapest, 1983. 189–213.

³⁸ Feridun EMECEN: Egy régi imágó újbóli felfedezése: Oguz hagyomány és Közép-Ázsia ismerete az első oszmán krónikákban. Fordította Papp Sándor. *Aetas*, (14. évf.) 1999/4. <http://www.matarka.hu>

kulturális „reneszánsz”, amely különösen II. Murad udvarát hatotta át. Érdekes, hogy a török tudat maradványai még a 15. sz. második felében és a 16. sz. elején írott török nyelvű krónikákban is előbukkantak, holott ezek szerzői túlnyomóan iszlám fogalmakkal dolgoztak és igyekeztek általános muszlim történetként ábrázolni az Oszmán-ház dicsőségeit.

A dinasztikus identitás és lojalitás egyébként nem oszmán sajátosság, hanem az iszlám világ közös jellegzetessége.³⁹ Ebben a világban az uralkodók sértésnek vették, ha valaki kizárólag etnikai, vagy területi fogalommal akarta definiálni az országukat.⁴⁰

A hódítások következtében a 16-17. századra az *oszmán eli* fogalmával kifejezett tartalom többé nem fedte a realitásokat. Az államot már *devlet-i oszmánin*ak mondták és írták, ami annyit tesz: „*oszmán birodalom*”, vagy még pontosabban az „*oszmán-dinasztia birodalma*”. Ezzel egyenértékűek és éppoly gyakran használták a *memleket-i iszlámi*, azaz „*az iszlám országa*” elnevezést, amely már a birodalom új identitását fejezte ki világos formában.⁴¹

Az iszlám elkötelezettség az oszmán hatalom legitimációjának sarokköve lett és a muszlim-török állam egyetemes vallási közösségként a szunnita-izlám védelmezőjeként és legfőbb képviselőjeként lépett fel.⁴²

Lényeges változás 16. században következett be az oszmán identitásban. Ekkorra ugyanis az oszmán (*oszmánli*) szó nem azt jelentette, mint a 14. században. Általánosságban az oszmán továbbra is jelölte a dinasztitát és a szultánok birodalmát, de a társadalomban jócskán leszűkültek azok köre, akik *oszmánlin*ak tekintették és vallásilag magukat. Ennek egyik oka az volt, hogy kiteljesedtek az állam birodalmi jellegzetességei. Az idő közben hatalmasra duzzadt állam ugyanis etnikailag, nyelvilag és vallásilag rendkívül tarka népséget zárt határai közé, s a török etnikum kezdetben meglévő ki-tüntetett helyzete lassanként elenyészett. A multikulturális, majd egyre inkább az iszlám magaskultúrát magáévá tevő szultáni udvar a 16. századra végképp háttérbe fordított a török hagyományoknak és a törökségnek is. Ennek érzékeltetésére két rövid példa: az iszlám műveltséggel és udvari kultúrával felvértezett krónikások és királytűköri-írók a török etnikumhoz tartozókat nemes egyszerűséggel *türk-i bi-idráknak*, „*ostoba töröknek*” nevezték, és óva intették a szultánt attól, hogy magas állami tisztségekbe helyezze őket. Általában véve az elit szemében a török a paraszttal lett egyenlő. A

³⁹ Bernard LEWIS: *The Muslim Discovery of Europe*. New York–London, W. W. Norton and Company, 1982. 60.

⁴⁰ FODOR Pál: Az oszmán-török identitás változásai (14-17.század). In: FODOR Pál: *Szülejmán szultántól Jókai Morig. Tanulmányok az oszmán-török hatalom szerkezetéről és a magyar-török érintkezésekről*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014. 121–148.

⁴¹ Donald QUATAERT: *The Ottoman Empire 1700-1922. New Approaches to European History*. New York, Cambridge University Press, 2005.4.

⁴² Az Oszmán-ház uralmának további fontos tartópillére az volt, hogy hamar elnyerték és sokáig élvezték a vallási „kisebbségek” támogatását. Hódításaik során nem törekedtek a nem muszlimok áttérítésére, a helyi struktúrák eltörlésére, hanem éppen ellenkezőleg, csak a legszükségesebb változtatásokat vezették be és azokat is fokozatosan és kíméletesen. Következétesen tartva magukat a *zimma* elvéhez, meghagyták a keleti keresztény és a zsidó közösségek belső autonómiáját, mindennapi életükbe lehetőleg nem szóltak bele. Ld. FODOR (2001) i. m. 16.

közrendű törökök véleményére viszont egy 17. század eleji feljegyzett közmondás vet fényt: „*ahová az oszmánli lép, ott nem többé fű*”.⁴³

Mindez nem jelenti persze, hogy a törökség (amely maga sem volt egységes népcsoport) mindenestől kiszorult volna a hatalom szférájából. A központi bürokrácia, a tartományi sereg és a közigazgatás, a vallási intézmények és az oktatás tömegesen foglalkoztatott törököket, bármilyen jelentéktelen pozícióban is. A megkülönböztetés inkább abban nyilvánult meg, hogy a hierarchia végpontján elhelyezkedő katonai tisztiségekbe mind nehezebben juthattak el.⁴⁴ Emellett amíg a vezető tisztviselői gárda az oszmán etnikai sokszínűséget ötvözte, addig a hadsereg a birodalom alapvető elemének tűnő törökökre kezdett támaszkodni.⁴⁵

Az államnak a törökökhöz és a nem-muszlimokhoz való viszonyából világosan látszódik, hogy bár a muszlim vallás követése lényeges, de nem minden esetben volt elengedhetetlen feltétele az oszmánokhoz való tartozásnak. Az oszmán és a nem oszmán különbség sem tisztán vallási, sem tisztán etnikai, hanem mindenekelőtt társadalmi válaszfal mentén húzódott. Szemben a 14. századi helyzettel, amikor az Oszmán-ház minden követője *oszmánlinak* számított, a 16. században már csak a társadalom felső része lehetett tagja az *oszmánlik* közösségének. Az uralkodó apparátust tekinthetjük az igazi *oszmánlik*nek. Ők voltak azok, akik a legszorosabb szálakkal kötődtek a dinasztiahoz, s megingathatatlan hűséggel szolgálták az Oszmán-házat. Ugyanígy jellemezte őket az iszlám vallás öntudatos képviselője. Egyik legsajátosabb vonásuk pedig az volt, hogy ismerték és követték az „*oszmán utat*”,⁴⁶ ami a következőket jelentette: beszélték az alapján török, de perzsa és arab elemekkel telítődött *oszmánli* nyelvet, elsajátították az e nyelvből táplálkozó oszmán kultúrát és érvényre juttatták az e nyelven működő, s az iszlám társadalmi tanításaival számos területen ütköző oszmán politikai rendszert (így lett az egyik legfontosabb feltétel az igazi *oszmánlivá* váláshoz a megfelelő képzettség). A dinasztia, az ő birodalma és az őt szolgáló viszonylag szűk körű hatalmi elit – ezt a tartományt fogta át a kezdetben mindenkire kiterjedő, majd az aszkeri rendet jelölő oszmán (*oszmánli*) név, s ez a tartalma lényegében nem változott a 19. századig.⁴⁷

A 19. században a nemzeti és vallási ellentétek kiéleződése idején kezdődött el az oszmán szó újabb karrierje. Ahogy Magyarországon 1867 után államjogilag a „*magyar politikai nemzet*” fogalmával próbálták integrálni a nemzetiségeket, úgy kísérelték meg bizonyos oszmán körök és ideológusok újraértelmezni és a társadalom egészére

⁴³ FODOR (2001) i. m. 26.

⁴⁴ Baki TENZAN – Karl BARBIR (szerk.): *Identity and Identity Formation in the Ottoman World. A Volume of Essays in Honor of Norman Itzkowitz*. Madison, Wisconsin, 2007. 73–95.

⁴⁵ İlber ORTAYLI: *Az oszmán birodalom leghosszabb évszázada*. Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor, 2004. 124.

⁴⁶ Caroline FINKEL: *Osman's Dream, The History of the Ottoman Empire*. New York, Basic Books, 2007. 115–152.

⁴⁷ Metin KUNT: *The Sultan Servants. The Transformation of Ottoman Provincial Government. 1550–1650*. New York, Columbia University Press, 1983. 35–38.

kiterjeszteni az oszmán fogalmát.⁴⁸ E felfogás szerint a *devlet-i oszmáni* összes alattvalója, tekintet nélkül etnikai és vallási hovatartozására az egységes oszmán nemzet (*millet-i oszmánije*) tagja lett. Ezt az elvet az 1839 végén bevezetett új politikai rendszer a *tanzimat* is elismerte, s biztosította a társadalom minden tagjának jogegyenlőségét. Hosszabb távon azonban a kísérlet mégis megbukott, mert a gyakorlatban nem szűnt meg az iszlám dominanciája, ráadásul megerősödött a török nacionalizmus, a birodalom keresztényei pedig az Oszmán-ház iránti hűség helyett a nemzeti elkötelezettséget választották. A 19. század második felében végleg eldőlt, hogy nincs visszatérés az öt és fél évszázaddal korábbi helyzethez, amikor még az oszmánli név és státusz az iszlámmal összefonódva képes volt egységbe foglalni az egész sokszínű társadalmat.

Ez az elkeseredettség adta a 20. század első évtizedeiben megjelenő nacionalista, újtörök mozgalmak alapját, mely az egységes szekularizált török identitástól vezérelve megkötötte a lausanne-i szerződést.

5. Záró gondolatok

A Török Köztársaság megalakulása pillanatától kezdve kisebbségi kérdésekkel néz szembe. Emellett a szerződést megkötő felek máig a szerződés rendelkezéseinek megsértésével vádolják Törökországot. Törökország pedig azzal védekezik, hogy a területén élő minden ember a polgára és csak a nem muszlimokat tartja kisebbségének a lausanne-i szerződés értelmében. Így tehát a köztársaság nem diszkriminál vallási etnikai, vagy nyelvi alapon. Sőt, Törökország azt állítja magáról, hogy egységes állam. Továbbá a köztársaság alapítói és követői szerint kisebbségi kérdésről nyilvánosság előtt beszélni annyit tesz, mint ellenségeket szerezni, akik majd megtámadják az egységes Törökországot és megpróbálják megosztani a török földet. Törökország tehát beleragadt a '20-as '30-as évek kisebbségpolitikájába és olyan dogmatikai tabukba, melyek eleve kizárták a vitát a kisebbségi jogokról,⁴⁹ mint pl. szekuláris állam, iszlám-fóbia, török katonai szolgálat.

A köztársasági évek alatt a 600 éves ottomán történelmet szinte tagadták, említését kerülték. A 21. századi történettudományi kutatások azonban egyre gyakrabban állítják fel azt a diagnózist, hogy Törökország rövidlátása kisebbségi kérdésekben egy önként vállalt amnézia, vagy csak nehéz kimondani azt, hogy az ottomán állam minden alattvalójának védelmet biztosított és úgy garantálta a vallási jogokat, mint bármilyen modern politikai rendszer.

⁴⁸ KINROSS Lord: *The Ottoman Centuries, The Rise and Fall of the Turkish Empire*. New York, Harper Collins, 2002. 417–436.

⁴⁹ Baskin ORAN: The Minority Report Affair In Turkey. *Regent Journal of International Law*, 5. k., 2007. <http://www.baskinoran.com/makale/Minorityreportaffair-RegentJournal.pdf>